

131.

Röstelkedtem, hogy nem jutott kapásból eszembe, ki lehetett az a Prométheusz.

Azon kezdtem tünődni helyette, ami több ízben foglalkoztatott mostanában, hogy mennyire rapszódikusán, kiegyensúlyozatlanul rakódtak egymás mellé eddigi életem folyamán az események.

Mennyire összesűrűsödött az idő például kamaszkoromban.

Püspökladányba 1944. október 12-én jöttek be az oroszok, majd rákövetkező nyáron, csonka tanítási évben, letettük a negyedik évi polgári iskolai vizsgákat.

Félig-meddig felnőttem tizenöt évesen.

A ház körül, meg a távolabbi, a földosztáskor kapott pár holdnyi szántóföldjeinken lett volna ugyan életre szóló tennivalóm, a családi tanács azonban úgy ítélte meg, hogy sohasem lesz belőlem jó paraszt, iskolai grádicsokon sem tanulhatok tovább, legjobb lenne tehát, ha ipart kapnék a kezembe.

Főként Piroska néném, anyám húga szorgalmazta ezt.

Ő volt az a bizonyos kocsmárosné, akinek egzisztenciáján annyira fennakadt Gádor Béla főszerkesztő szeme.

A front átvonulása után jó pár hónapig Piroska néném lett a család feje, esze, de parancsolója is. Minthogy a magyar hadsereggel Ausztria, majd Németország felé elhárított férjéről sokáig semmi hír nem érkezett, Piroska néném irányította a kocsmaműködését, Juci asszisztenciájával.

Sem előtte, sem utána nem virágzott fel ez az intézmény annyira, mint a front elvonulása utáni két esztendőben.

Eleinte sűrűn szükség volt ottani jelenlétemre, segítségemre, de az orromnál nem láttam tovább természetesen, így alig fogtam fel valamit abból, hogy mitől megy olyan jól Piroska néném szekere.

Nekem is parancsolt, velem is rendelkezett, azt hangsúlyozva, hogy anyám helyett anyámként törődik velem, és amikor jónak látta, beajánlott inasnak a falu bádogos mesteréhez.

Ott azonban már a műhelyben töltött első napon olyan sérelem ért, ami nyomán rögtön fel is mondtam.

Szimplán az történt, hogy miközben egyedül voltam kis ideig a műhelyben, meghozta valaki a tartozását, kevéske fémpénzt, és a gyalupadon hagyta, mert sietett. Nemso-kára megjelent a műhelyben a mester is, a felesége is, majd számomra kicsit furcsa módon ki-be járkáltak. Egy idő múltán pedig, mintha csak a levegővel beszélgetne, önmagát ismételve, bizonyos pénzről sóhajtozott a mesterasszony, ami szőrén-

szálán eltűnt, pedig itt kellene lennie, mert nemrég jelentkezett, aki hozta, és kérdezte is, hogy megtaláltuk-e?

– Azt tetszik gondolni, én loptam el? – kérdeztem pimaszra sikerülten sértett hangon.

– Mért kérdezel olyat, amire tudod a választ? – jött az enyémhez hasonlóan éles nyelvű felelet.

Letettem a kezemből a fakalapácsot, amivel a bádogból készülő esőcsatorna szegeleseit püföltem, bólintottam és hang nélkül kijöttem a műhelyből.

Az állomásra indultam, éspedig olyan utcákon, amelyeken elkerülhetek minden ismerőst.

Csak a Semmivel akartam együtt lenni.

Magyarázat is rögtön született a fejemben, amely megfelelően bizonyította, hogy jogos és helyes volt eljőnnöm a bádogostól.

Nem tűrhettem hamis vádat, mert rajtam ragadhatott volna.

Raadásul nem csupán engem alázott volna a tolvajlás gyanúja, hanem terjedés esetén meggyötörhette volna nagyszüleimet, s mindenkit, akit szeretek, tisztelek.

Ösztönöm kormányozott az állomás irányába. Az a régebbi terv és vágy zakatolt bennem, hogy felszállok az elérhető első vonatra, és elmegyek akármerre, örökre. Vagy nagyon hosszú időre.

Menekülési hajlandóságomnak nem egyetlen oka volt a filléres lopási gyanú esetleges rám terelődése.

Sőt, homályos és titkos gondolataimban ez a váratlan vis maior leginkább arra lett jó, hogy előtérbe állítsa az igazibb okokat, amikért nem fog a hely, melegszik lábam alatt a talaj, hátat akarok fordítani úgyszólván mindennek, amit pedig szeretek.

Az úri gyerekekhez én ugyan alulról kötődtem, éspedig az által, hogy náluk cseledkedő nővéreim révén kerültem közéjük, magam is leginkább az ifjú urak apróbb-nagyobb szeszélyei szolgálatára rendelten.

De azért főképpen a játszótársuk voltam. Sérelmeim soha nem fakadtak abból, hogy ők urak, én meg paraszt vagyok. Ilyesmi szóba sem került. Titkon ugyan pepesceltem a majdne reménytelen céllal, hogy a Dorogi tanító úrtól hallott módon, vagyis sociográfiailag meghatározzam önmagam, de attól óvakodtam, hogy az úri gyerekek társaságában erről beszéljek.

Földre birkóztak és biztattak, hogy abból a helyzetből kerüljek fölénybe erősebb testükkel szemben. Tarkón legyintést, nyaklevest, karcsavarást kaptam, ha nem eléggé figyeltem, és számos másfajta gyerekbüntetést szenvedtem el, amit minden kisebb gyerek megtapasztalhat a nagyobbaktól és erősebbektől.

Ugyanakkor játszhattam akármelyik játékukkal, kaphattam tőlük hatfilléres fagyaltot és egész nyárra befizettek a strandra.

Tanulhattam tőlük, vagy inkább elleshettem az úri életmód sok viselkedési szabályát, mindazokat, amelyeket szüleik és alkalmazott nevelőik sulykoltak beléjük.

Tomka Imitől tanulhattam sakkozni, meg idegen szavakat értelmezni. Adoniszi természetű testvérbátyja, Tomka Jancsi a karcagi gimnáziumban előírt tornászjelvény

megszerzésének követelményeként korlát-, nyújtó-, gyűrű- és talajgyakorlatokra tanított odaadón a strand homokjában, és ugyanott, a földbe rögzített tornaszereken.

Kiss Puci, az ügyvéd fia, a hajdan velem egy elemi osztályba járó fiú, most már ő is gimnazista, a zongorájához ültetett, és együtt vertük a billentyűket.

Csenki Sanyi, a nagy tiszteletben álló helybeli tanító fia, aki már joghallgató volt, nem tartozott ugyan szorosan az úri gyerekbrancshoz, de mások mintájára ő is alkalmi nyári munkásnak használt. Az volt a tőle kapott és jurátusinak elnevezett dolgom, hogy a püspökladányi cigányvárosban általa föllett mesék egy részét utólagosan újrameséltettem, és lejegyeztettem.

Az átvonuló háború után azonban eltorzultak, összetöredeztek a személyi viszonylatok nem csupán a felnőttek társadalmában, de a gyerekvilágban is.

Az én mindenhova és sehova tartozásom például az által módosult, hogy az oroszok bejövetele után megszűnt, illetve eltűnt az úri gyerektársaság. Ez a szó szoros értelmében értendő, mert egyikükről sem tudtam, hogy a világ mely pontjára került és visszajön-e valaha.

Megszűnt a strand. Nem volt, aki működtesse, olyanok sem voltak, akik igényelték volna a működtetését. Belepte a gyom, eltűntek a kabinok deszkái, megzöldült a medencében maradt víz és ökölnyi békák brekegtek benne.

Amikor még minden a régi kerékvágásban haladt, ki nem mondott rangsorolás érvényesült az emlegetett gyerektársaságban, amelynek tartozéka volt néhány nem értelmiségi család sarja. Elkeveredtek egy bizonyos mértékig a ficsurak olyan iparos és kereskedő családok gyerekeivel is, akik továbbtanultak az elemi iskola után, tehát nem merültek el a paraszti világban. A tejcarnokos, egy boltos, a bádogos, a férfi-szabó fia is az urak gyerekeinek társaságával játszott át a nyarat.

És amire titkon büszkén emlékeztem, ezek között a póttagok között én ki nem mondtam elsőnek számítottam. Sok jeltől következtethettem erre.

A bádogos velem egyidős fiánál és polgárista társamnál például, akit magunk között Csulinak neveztünk, bizonyosan magasabb rangú voltam. Űgyesen focizó, de örökkön hisztis, csúnyán beszélő, köpködős, meg számos egyéb módon kellemetlenkedő alak volt.

És most apjával-anyjával együtt ez is parancsolgathat nekem? Vagy megpróbálhatja?

Jól zárult az ügy, mert jelentkezett Piroska néninél a bádogos felesége és közölte, hogy beszéltek időközben az adóssal, aki arról tájékoztatta őket, hogy visszament a pénzért és elvitte, mert valamire még kellett volna, és nem volt nála több. Az inasgyerek éppen kívül volt a műhelyen.

Megértést mutatott Piroska néném és azt mondta, hogy amíg más lehetőséget nem kapunk, végezzem a dolgom a kertben, jószágok körül, ahol kell, de haza is járjak, hogy ott is jelen legyek, ha szükség van rám.

Sértett néha a parancsolgatása, de szívesen is voltam a környezetében, mert patogó modora ellenére vonzó látvány volt.

Akár órála mintázhatták hajdanán a falvédők csaplárosnját, amint piros papucsban, ringó csípővel, dús keblekkel invitálja az evésben-ivásban örömeiket lelő, és arra vágyakozó népeket.

Lánynak is mutató volt, de hát arról én keveset mondhatok, mert kicsi gyerek voltam, amikor egy családon belül éltünk nagyapámék tanyasi házában, a Bánffy-pusztán.

Nem hogy róla nincsenek akkoriból való emlékeim, de magamról is tőle tudok olyasmit, amit rajta kívül talán senki nem tud még élő rokonaim közül.

Esetenkénti, bizalmas hangulatúnak mondható beszélgetéseink során a fejembe tapadt szófoszlányokból, meg a nekem írott leveleiből tudom, és akár az ő kifejezéseit használva adhatom ezen az úton tovább, hogy „elvtették anyádat az orvoshoz, de akkor már késő volt. És akkor anyád megint fogta magát és megint elment szolgálni Debrecenbe. De hát abban az időben az olyan orvosi vizsga roppant nagy szégyen volt. Amikor egy lány így járt, mehetett a világnak. És hát, ugye, abban az időben soha nem forszíroztuk, nem beszélünk róla, elszakított az idő, valahogy úgy jött ki, hogy mindig is távol voltunk egymással anyádtól. Soha nem jött haza terhesen, ki tudhatta, hogyan lálalta át azt az időt?”

Szegény anyám.

„De 1930 januárjában jött anyádtól az értesítés, hogy megszületett Gyuszika. És ezt anyánk úgy olvasta, hogy a Jucika. És talán azért, mert ő sokat szenvedett azzal, hogy tizennégy gyereket szült, ebből hetet halva, és csupán kettő lett fiú, a többi mind lány, szóval nem örült annak, hogy az első unoka is lány lett. De aztán többen is olvastuk a levelet és kiderült, hogy Gyuszika. Na, annak óriási örömmünnepe lett. Hét hónapos korodban hozott haza anyád és attól kezdve otthon is ragadtál. Anyádnak vissza kellett mennie a maga útjára, amiről nem sokat tudtunk, ő nem írta, soha nem mondta, miképpen intézte a maga sorsát, de akkor már nem is érdekelt más bennünket, csak az, hogy örvendeztünk neked. Főleg apánk mondogatta, hogy annyi ember között felnő majd ez is, méghozzá nagy valaki lesz, mert néztek csak, két helyen van feje búbja.”

Abban az időben írta nekem néhány dokumentum értékű levelét Piroska néném, amikor komolyan kezdtem foglalkozni a valóság irodalommal fogalmazásának lehetőségeivel. Próbálkozásaim egyike-másika nyomtatásban is megjelent és dicsekedve mutogattam otthon.

Eleinte vonakodva fogadta, hogy leírva is kértem tőle élete történetét, de azután úgy vélhette, soha nem lehet azt biztosan tudni, hogy esetleg miből, mikor lesz valami értelmes, hasznos, hát leírta és elküldte, amiket itt idézgetek. Ha nem idézem saját szavait az életéről, talán örökre elvesznek ezek a hiteles valóságdarabok, a semmibe pusztulnak velem.

Nem biztos, hogy mindenkinek tetszettem otthon az én felfelé ívelő, amúgy ismeretlen pályámon. Piroska nénémnek bizonyosan nem. Leplezni próbálta, akárcsak Ferenc bátyám, a család másodszületője, aki felnőtt kora után még nagyapámnak is parancsolgatni óhajtó lény pózát öltötte magára.

Időnként azonban jelezték, éreztették, fél szavakkal ki is mondták, hogy teher vagyok, fölösleg vagyok.

Pláne miután saját gyerekeik anyagi terhével is megsúlyosbodott a helyzetük. Nem szerették, hogy én a nagyszülői szeretet centrumában vagyok.

132.

Születési sorrendben legidősebb családtag volt Józsi bátyám, aki már nem élt velünk, mert a születésem előtti esztendőben megnősült és elköltözött. Évjárat szerint utána következett Ferenc bátyám, aki a működő család önjelölt vezéréként fogta a lovak hajtószárát.

Örökké pezsgett körülötte a levegő.

Harmadiknak született a családban anyám. Ő Ferenc bátyámmal is szemben álló lázadóként már tizenöt éves korában elment a háztól varrodai tanulónak, azután cselédnek állt.

Nagyszüleim és Ferenc bátyám után Piroska néném következett most már életkori rang szerint a családban. Őt követte Ágnes néném, utána a nálam csupán két évvel idősebb nagynéném, voltaképpen játszótársamként egzisztáló Mariska. Végül voltam én, a legidősebb, de balkézről jött unoka, akit szeretni is lehetett, mint általában a kisgyereket, meg fel is kellett vállalni a kisgyerekekkel járó sok gondot.

A Bánffy-pusztá, ahol éltünk, tizenhat kilométerre fekszik Püspökladány központjától. Sík vidék, ezért minden szögletébe ellátni.

A miénkkel együtt kilenc olyan kisebb-nagyobb tanya volt rajta, amelyekben télen-nyáron laktak.

Öt-hat kunyhót ideiglenes jelleggel tákoltak össze, hogy egy-két nyári éjszakán a védelmébe húzódhasson ember s állat.

Szekérút mentén telepített, villám hasogatta fűzfásor tartozott a látképhez, meg az úgynevezett nagyeperfa, amit nem tudni mikor, oda ültettek a hol búzával, hol kukoricával bevetett földdarab közepébe.

Ezeket kívül többnyire szilva-, meg almafák vegetáltak a lakóépületek környékén.

Jómódú gazdák itt nem éltek. Azoknak messze volt ez a határrész, és túlságosan rosszak voltak itt a földek.

Ellenben éhezők sem voltak a tanyákon. Akik ide kerülhettek és itt megkapaszkodtak, azok néhány év múltán magasan a kubikosok, napszámosok, uradalmi cselédek és egyéb földnélküliek fölé kerültek.

De még mindig a létminimum közelében maradtak. Ezeknél a tanyasi családoknál sűrűn került főétkezéskor az asztalra sült tök, főtt tengeri, málé, görhe, vízicibere.

Került azonban hús is, főképpen a nyári dologidőben. Nem lehetett pocskólni, de bizonyos kalóriamennyiség nélkül nem végezhatték volna a látástól vakulásig tartó munkát, ami nélkül nem tarthatták fenn magukat, és nem fizethették az adót, árendát.

Ritkán jöttek össze egyik tanyabeliek a másikkal. Leginkább csak néhány téli estén. Akkor egy kis kártya járta, meg volt egy-két „cuharé”, azaz: citerazenével kísért, rövidke táncolgatás.

Hétszámra nem mentünk be egymás tanyájába, de nem is kellett, hiszen belátunk. Bármikor láthattuk a többiek háza táját, földjeik, jószágjaik állapotát s azokból tudhattuk, mi a helyzet odaát.

Végjáték

Szavakkal sem mondhattunk volna többet. Mindenkinek megvolt, amire szüksége volt, ami pedig nem volt, de kellett volna, azt nem kaphatta meg a környéken másoktól sem.

A társadalmi létezés oldaláról nézve, tulajdonképpen roppant kiszikkadt volt ez a tanyai élet. S az egymástól, a világtól való elzártságot főképpen a serdülőkorúak sínylették meg. Ha néném közül valamelyik például bálozni akart, vagy moziba menni, vállalnia kellett, hogy a bál éjszakáján összesen harminckét kilométert gyalogol Püspökladányba és onnan vissza, azután alvás nélkül munkába áll. „Aki éccaka fenn tud lenni, az tudjon fent lenni nappal is!”

Nem kegyetlenség volt ez, csak szükség. Ezért aztán évente csak egyszer-kétszer báloztak nálunk a lányok.

„Nem jártam én tánciskolába, – írja Piroska néném, – dehogyan mehettem volna. Egymástól tanultuk. Már gyerekkorunkban ugrabugráltuk a lépéseket.

És azon a nyáron világos reggelig táncoltam a Rákóczi nagyvendéglő báltermében, pedig tudtam, hogy nem fekhetek le utána aludni. Engedték a táncot a szülők, de abban szigorúak voltak, hogy utána dologba kell állni.

A Kerektisztán keresztül kellett hazamennem, és mivel akkor már aratás után voltunk, hát ott cséplőgép állott és a gépesek nagyon megbámultak. Én is nézelődtem és fölfedeztem két-három volt osztálytársamat, lányokat, akik kérdezték, hogy nem jönnek-e félrészesnek, töreket kaparni? Éppen szükség is lenne rá.

Tudtam én, mi az, töreket kaparni a gép alatt, ahol egy lyukból szüntelenül jön az összecépeelt kalászból keletkezett por, a törek, orrát, száját, szemét telefújja az embernek, és azt még fel kell hordani saroglyával egy grádicson a kazalra, miközben tűz a nap, és éjjel is megy a gép, és alig három-négy órát lehet aludni.

Mégis rögtön fölhevültem és vállalkoztam. Nem is azt néztem, hogy mi lesz a munka, meg a fizetség, hanem csak azt, hogy idegen emberek közé mehetek, nem örökké maga a család vesz körbe.”

Nem tudták a szülők lebeszélni a vállalkozásáról.

„Elmentem az én kis tarisznyámmal négy kilométerre a tanyánktól. Naponta hazamenni nem lehetett, ott aludtam a többiekkel a szalma tövében és már maga ez egy szenzáció volt, hogy ott aludtunk sorba, ha pedig eső esett, bemehettünk az istállóba”.

Másfél hétig dolgozott a cséplőgépnél, amikor kisebesedett a lába és beteggé nyilvánították.

„Na, szóval ezt is megpróbáltam.

Akkor ősszel nagyon elszántam, hogy bejövök a tanyáról és be is állottam cselédnek Nyisztorékhoz. Községi hivatalnok volt az úr.

Nagyon megszerettek ott, mert jól is szolgáltam, pedig öt gyerek volt a háznál, összesen hét pár cipőt kellett naponta pucolnom, emellett a takarítás, mosás, bevásárlás.

A sok dolog ellenére jól éreztem ott magam. Tizenkilenc pengő volt a fizetésem és abból én jól fel tudtam ruházkodni. Ha én ottan vásárolni mentem, szépen felöltöztem, és ha csak a boltig megyek is, látják, hogy szépen fel vagyok öltözve, és az nekem nagyon tetszett. Volt egy-két barátnőm, akikkel elmentünk moziba, és nekem az is nagyon imponált, nagyon tetszett.

Tavasszal én megtudtam valahogyan, hogy Blum doktorék a főutcán cselédet keresnek. Zsidó volt az a Blum, de nagyhírű orvos, akinek saját röntgene volt és hát ez abban az időben óriási dolog volt. Sorba állottak a szekerek a kapuja előtt, más községekből is jöttek hozzá, rengeteget kerestek. Egyetlen fia volt, az Debrecenben tanult az egyetemen.

Német származású volt az orvos felesége, akit a családja kitagadott, amiért zsidó emberhez ment feleségül.

Elmentem oda és annyira megtetszettem az asszonynak, hogy egyből huszonegy pengőt ígért.

Hallatlanul boldog voltam, a főutóra kerültem, ami nagy szó volt akkoriban.

Eléggé elkeseredett asszony volt az orvos felesége, hiszen el is szakadt a családjától, de énvelem jó hangulatba tudott jönni. Nem egészen jól beszélt magyarul, ezért ta-

nítgattam is, ő meg engem tanított főzni. Ő irányította a ruházkodásomat és szép ruhákat adományozott az övéből.

A főutcán, a katolikus templommal szembeni oldalon, a két egyforma nagy ház közül az állomás fele lévő volt a Blum doktoréké. Úgyszólván rögtön a piactér mellett. Ha én a házból kiléptem, rögtön mindennek a közepébe kerültem. Úgy járkáltam, akár a páva.

Jöttek volna udvarlók, de a hiúságomnál fogva felvágtam, vagy tudom is én. Korábban volt egy jónak látszó udvarlóm, aki azonban felment Pestre rendőrnek, és bár mondta, hogy várjak rá, nem nagyon törődtem a kérésével. Nem bántam volna, ha betölti a helyét valaki.

Hát egyszer elmentem a vándorcirkuszba, aminek a sátrát ott állították fel a közelünkben, a piactéren, éppen csak ki kellett lépnem a kapun.

Nem is mentem a tömeghez, de felfedezett Sanyi bátyád és odajött és hívott, hogy menjünk a cirkuszba. Utána hazakísért, és azt mondta, hogy ő szeretne udvarolni, mit szólnék hozzá? De amíg ezt mondta, meg akart csókolni, én meg nagy pofont adtam neki és beszaladtam a kapun.

Későbbben sem akartam vele szóba állni. Ő egy barátjával sétált, én meg két barátnőmmel és mondtam nekik, hogy engedjete már középre, mert ki nem állhatom ezt a pökhendi alakot. Sanyi bátyád ugyanis felfigyelt arra a kis virágra, amit máskor is szoktam a blúzomra tűzni, és mindenáron szorgolgtatni akarta, de elsiettünk a közeléből.

Na, és aztán rá három hónapra a felesége lettem.

A barátnőim nem is akarták elhinni, hogy ugyanaz vagyok, aki három hónappal korábban voltam.

Volt nekem udvarlóm, amikor még a tanyán laktam én is, és az a faluból naponta gyalogolt ki a Bánffy-pusztára, csakhogy láthasson. Fuksziusék rokona volt, amúgy még elég jó kinézetű is, de ki nem állhattam, amikor a ruhám szélét csókolgatta, mert egy férfi – legyen férfi.

Na, hát Sanyi bátyád az volt.”

133.

Nem lett jó a házasság, sok volt benne a civakodás, még több a hallgatás parancsa, amit Sanyi bátyám adott ki. Ahogyan Gádorékkal tréfálkozva szóba került, valóban katonás alkat volt, de nem a fegyelmezettség által jellemezhető személy, hanem egyszerűen csizmatalp, bakancs, pokróc.

Mogorva ábrázattal járt, kelt, alig mozgatta a szemét és nem tükrözött semmit az arca, mert üres, érzelmek, értelmek jelei nélkül való volt.

Egyszer láttam nevetni, és úgy nézett ki, mint egy debil gyerek. Szokatlan is volt, nem is illett hozzá.

Sok fájdalmat okozhatott Piroska nénémnek, aki azonban ritka önfegyellemmel viselte, amit a sorstól, de leginkább házasságától kapott. Igaz, utóbbit legalább

felelősségben ő akarta. Nekem írott levelei egyikében csupán azt jegyzi meg férje hibájaként, hogy időnként „bebőrződött a levegő körülötte”.

Soha máskor nem panaszkodott rá. Ellenben bőséges mondanivalója volt arról a küzdelemről, amit ő vívott egy szem gyerekéért, és igenis férjéért – a kegyetlen szegénység ellen.

A Blum doktor és felesége környezetében élvezett számos gyönyörűség semmivé porladt a házasságkötést követő időben.

A legelején pedig még megvolt a jobblét egyik feltétele, mert a doktorék nem csupán szavakban kívántak sok boldogságot, hanem csinos kis tanyájukat és a körülötte lévő pár hold földet – ingyen az új házások rendelkezésére bocsátották, csupán a rendben tartás volt az ára.

Ott, a tanyán született egy szem fiuk, és abból az időből valóan írta nekem Piroska néném, hogy „miután elszakadtam a családtól, ritkán tudtam hazamenni, de azért gondolatban mindig veletek, köztetek voltam, láttam, hogy éltek. Szóval sem gondolatban, sem lélekben nem szakadtam el a családtól, és amikor Sanyi született, akkor anyád eljött veled a tanyánkra, és ő segített nekem, amíg egy kicsit felerősödtem a fiú után. Szóval ott ugráltál, ha jól tudom négy és fél évesen, és azt kiáltottad az újszülöttre, hogy mért sírsz, talán mérgében csinált az apád? Hát persze, holtra ijedtünk anyáddal, nehogy Sanyi bátyád meghallja, mert akkor mindenkit elzavar, mert ő előtte nem lehetett akárhogy beszélni”.

Illetlen viselkedésemhez bizonyára tápot adhatott, hogy nem voltak hízelgően hatók azok az információk, amelyek Sanyi bácsi figurájáról hangzottak el a környezetemben.

Nem tett eleget Sanyi bácsi a Blum doktorral és feleségével kötött nagyvonalú bérleti szerződés legelemibb feltételeinek sem. Egy év múltán akár Pató Pál is oda költözhetett volna, olyan elhanyagoltá lett a tanya és környéke.

Mind többször hangoztatta Sanyi bácsi, hogy őneki ne parancsoljon senki.

Egyszer, valahol, többeknek azt is mondta, ne parancsoljon őneki pláne egy zsidó!

Elköltöztek a tanyából egy faluszéli, aprócska portára, ahol aztán minden súlyával rájuk dőlt a szegénység.

Ide-oda járt napszámba Sanyi bácsi, amíg egyszer sikerült bejutnia a „gyárba”, vagyis a fatelítő telepre, igaz, hogy csak tavasztól őszig.

Azt írja erről Piroska néném:

„A telepen borzasztó nehéz volt a munka, és énnekem mindennap főzőm kellett az uramnak, hogy ereje legyen dolgozni. Szárazkosztot ugyan vitt magával, de délutánra, amikor hazajött, mindig főzőm kellett. Sokszor volt, hogy ha vettem tizenöt deka húst, akkor azt neki külön adtam oda, hogy a gyerek ne lássa, vagy ő ne tudja, hogy a gyerek nem eszik belőle. Vagy például megsütöttem öt palacsintát a leves utánra, és úgy tettem elébe, hogy a gyerek már megette a maga adagját. Egy időben volt egy tyúkom, amelyik minden másnap megtojt, és azt az egy tojást ketté osztottam, hogy másnap is tudjak gyúrni belőle.

Nyáridőben eljárógtam kapálni, és nevelgettem egy kis malacot is, hogy legyen télire egy kis akárm, amit levágunk.

Lánykoromban egyik barátnőmtől tanulgattam varrni, és most elmentem Nágel úrékhoz, akiknek textilüzletük volt a piactéren, és azt mondtam, hogy a maradék festőanyagokból, kartonokból, klottokból én varrogatnék kötényeket, kisgyerekeknek való ruhát, meg klottgatyát a parasztnak, és nem mennének kárba a végek, hanem feldolgozva, készruhaként adhatnák el az üzletben.

Pár nap gondolkozási időt kértek, és amíg ők gondolkoztak, három álmatlan éjszakám volt, hogy vajon sikerült-e meggyőznöm őket, vagy nem.

Igent mondtak. Olyan öreg varrógépet kaptam kölcsön, amit alig bírtam hajtani, majd leszakadt a lábam, de boldog voltam a munkámmal. Hús fillért adtak egy kötényért, negyven fillért egy kislány-ruháért és azt hiszem, tizenöt fillért egy klottgatyáért.

Éjszakánként is varrtam, és akármilyen keserves kereset volt ez, ruházkodni kezdünk belőle. Inganyagot vettem az uramnak, magamnak blúzanyagot, és a gyerekeknek is jutott valami. Emlékszem rá, hogy bankett volt a gyárban, és oda már így felöltözve tudtunk menni, és ezért nagyon jól éreztem ott magam.

Abban az évben télire is ott tartották az uramat, ami kereset szempontjából jól jött, de borzasztóan meg kellett szenvedni érte. Rongyokkal burkolta be az uram a csizmáját, hogy ne csúszkáljon a máglyába rakott vasúti talpfa tetején, amikor kapicskával szurkálják, rángatják, emelgetik a százhusz kilós gerendákat. Egész nap ott fújta a fagyos szél a gerendák tetején, vágta az eső, úgy hogy sok éjjelen szárítottam a téli holmiját, hogy fel tudja venni reggel”.

Minden tennivalója mellett felvállalta Piroska néném, hogy takarítani, mosni eljár ingyen egy vasúti tiszt családjához, és a tiszt majd nyújtja azt a protekciót, amivel bekerülhetne Sanyi bátyám a vasúthoz. Akkor, 1938-ban a felemelkedés óriási lehetősége volt minden püspökladányi ember számára, ha bejut a vasúthoz.

Gyengének bizonyult azonban a vasúti tiszt által ígért protekció. Kellott volna mellé egy tehén, vagy annak az ára, mert hírek szerint ilyen mértékű korrupcióval érhetne el valaki, hogy „sínre kerüljön”, vasutas állományba vétessék.

Levelet írt Piroska néném az ország akkori első asszonyának.

„Egy hónapon át fogalmaztam titokban a leveletem, és mivel a címet sem tudtam, azt írtam a borítékra, hogy a kormányzóné őfőméltóságának, Budapest. El is küldtem a levelet, amelyben leírtam nyomorúságunkat, és kértem, hogy segítsen rajtunk, mert minékünk nincsen pénzünk, hogy annak a segítségével juthasson be az uram a vasúthoz.

Jött is válasz, de nem énnekem, hanem a csendőrséghez, hogy vizsgálják meg az uram helyzetét. Onnan meg nem énhozzám jöttek, hanem egyenesen a gyárba, az uramhoz, aki nem tudott az én levelemről.

Nem akartak hinni neki s akkor jöttek énhozzám. Nagy haragra gerjedt Sanyi bátyád, amikor megvallottam, hogy én tettem, én írtam, és újra írnám, ha tehetném.

Azután mégiscsak berendelték az uramat Debrecenbe orvosi vizsgára, ahol kiderült róla, hogy semmi baja amúgy, de nem tudta a színeket megkülönböztetni, és ezért nem vették fel a vasúthoz. Ő azonban azt gondolta, hogy a színvakság szégyelleni való, és ennek okán büszkeségből, hiúságból nem merete nekem elmondani a vizsgálat lezajlását és eredményét.

Sokáig hiába vártuk a jó hírt”.

Hogyan történt, miképpen történt, egyszer csak arról hallottam beszélni a családi körben, hogy kocsmáros lett Szilágyi Sándor.

A Kis Ferenc utcában lévő, egykori zsidó kocsmá bérlője lett.

Az idáig ható körülményekről, okokról sem szóban, sem írásban, soha nem adott felvilágosítást Piroska néném. Azzal hártott el, hogy ő sem ismeri a részleteket.

„Hívogatni kezdték Sanyi bátyádat a község házára, de nekem is csak a legvégén mondta meg, hogy miért járkált oda. Hallgatott, amíg a papírokra rá nem került az utolsó pecsét”.

134.

Ismét lázasan kezdtem tűnődni, hogy ki lehetett Prométheusz?

Ezúttal Mesterházi jutott eszembe helyette, mégpedig azzal a predilekciójával egyetemben, amelynek a jegyében hátborzongató ideológiai, meg politikai rafinériáit is kinyilatkoztatta előttem.

Hangsúlyozta: csak előttem.

Feltétlen bizalma jeleként bevont egyszer a származását érintő töprengéseibe is.

Menekülni akartam a számomra kínos, zavaró, méltatlan, sőt: kegyetlen témája elől, de marasztalt és hosszasan, hevesen, helyenként viszont ízesen, érdekes életrajzi és egyéb faktumokkal okadatoltan szálazta, elemezte, hogy bizonyos mutatók szerint ő miért nem zsidó, miközben tudja, hogy létezik néma köztudat, amely fordítva állítja ezt.

Abba a tréfás vigaszba oldotta feszültségeinket, hogy akár így van, akár úgy, ő jól tud hitelesen zsidóul viselkedni, ha akar.

Tetszetős rögtönzésekben illusztrálta, hogy alaphelyzetekben és alaphangon mit gondoljak általában a zsidóról, és mit kell tudnom arról, hogy mit gondol énrólam a zsidó, úgy általában.

Elsőrendűen illeszkedett most ehhez az ökörködéshez az a hasonló jelzővel illethető szemléltető oktatás, amit Gádor Béla főszerkesztő vezetett elő Szabó Lászlónak, a sakk nemzetközi nagymesterének.

Valamilyen megfontolásból újra elővett engem, és rólam beszélt.

Azt állította például:

– Ő – mármint én, – nem hogy a nép fia, de még annál is jobb!

Hatásszünet után így folytatta:

– Én aztán igazán nem vagyok egy népi irodalomtörténész, de ez a fiú – mutatott ismét rám –, meg tudja hódítani műveiben azokat a csúcsokat, amelyekről a közvé-

leményt, a társadalmat, annak szellemi életét irányítani lehet. Mindent megtesz azért, amiben hisz.

Azután belebonyolódott egy mondókába, amit valószínűleg nagyon régen hallott és akkor is félreértett, most mégis csökönyösen idézgetett:

– Mindenkinek úgy kell táncolni, ahogy dudálnak, de ő – mutatott megint rám, – füttyül rá!

Azzal a tudományával ugrott elő, ami szerint annak adja időnként az Isten a sarkantyús csizmát, aki nem tud táncolni. Diadallal emelte arcát felém:

– Lám, öneki csizma nélkül is megy a tánc!

Gondolkozott kicsit azon, amit mondott, azután korrigált:

– Nehéz fél lábbal táncolni, de aki rátermett, azt is tudja!

Érezhette, hogy mihamar abba kellene hagynia a mű-népieskedést, ezért megalkotta a mondóka utolsó változatát:

– Tisztességes asszony híján, ribanccal is eltáncol az ember.

Megérinthette picikét a fogyasztott, csipetnyi alkohol, mert melléhez illesztette a kezét, és minden irányban hajlongva, kért bocsanatot a kuncogó társaságtól.

– Indulgencia, uraim, indulgencia.

Felegyenesedett, azután még közelebb nyomakodott Szabó nagymesterhez, és hol komolynak tetsző hangon hevítette tovább magát és magasztalásomat, hol meg csak hadrikált, darált.

Azt elhíhettem, hogy néhány, véletlenül kezébe került írásomról jó véleményt formált valaha, de mostani, engem érintő produkciója láttán-hallottán arra gondoltam, hogy egy szava sem őszinte.

Akkor viszont mi ez a mutatvány?

Kinek szól ez a tolakodó hízelgés?

Mi céllal?

A fejfel magasabb nagymester előtt állott és a beszédje emelkedő, süllyedő hullámaiból úgy tetszett olykor, mintha fohászzkodna valami fent lévőhöz. Az a fent lévő

Vízdaráló

pedig szokásos, vállveregető tekintetével figyelt le rá, de azért úgy, mintha érdekelné is a dolog.

S bizonyára belevörösödtem az alávaló gondolatba, ami a fejemben évek során lerakódott salakanyagból épült most fel, pillanatok alatt.

Az a szélében-hosszában pertraktált, leginkább szajkózott, Mesterházi által is preferált viselkedési séma ugrott elő, amikor a zsidó éppen kereskedik, mondjuk: elad, és egekig dicséri a portékáját.

Engem ad el Gádor!

S olyat is mond rólam, amiről nem feltétlenül akarja, hogy elhiggyék, de jól esik mondani, mert szaporodik vele a szó, zavaros lesz általa a víz.

Nem melleleg ő író is, és ügyelni próbál a formára, ami annál fontosabbá lesz neki, minél silányabb tartalmat fejez ki általa.

Eladott engem Gádor, legalábbis befektetési lehetőségként kezelte.

Ráadásul nem lehetett félreértenem, hogy fel akarja verni az áramat.

Időnként elhallgatott és mintha mosolygott volna azon a saját felfedezésén, hogy túlságosan rajongóvá hangolódott a beszédje.

Lassabban folytatta, szinte duruzsolt, motyogott, locsogott, fecsegett, csámcsogott, csemcsegett.

Szabó nagymester pedig, aki amúgy élő szellemi világitótoronyként magasodott köztünk, azt játszotta, mintha bedőlt volna neki, mintha nem venné észre, hogy átverik. Lehet, hogy tudta, de Gádorral való partikuláris barátságuk jogán belement a vircsaftba, és úgy pillantott időnként az én nyilvánvalóan bambán bámészkodó ábrázatomra, mint aki minden pénzt hajlandó megadni ezért a portékáért.

Közben elhangzott néhány olyan szó, amelyek nyomán mégis tisztultabbá lett a helyzetkép, közelíthettem a funéros rejtély megfejtéshez.

Azt kérdezte például majdnem síri hangon Gádor, hogy énnekem még mindig az állomáson van-e a kvártélyozásom?

Bólintottam és zavartan magyarázni is próbáltam valamit, de Gádor legyintett és a nagymesterhez fordulva, tremolóban búgta, mormolta, kiabálta:

– Lám, így pusztulnak a drága értékek! Ez a mélyen magyar író is a vonat alatt hál, fázik, éhezik, pedig jó pénzt kereshetne viccek írásával. Ámde hogyan tehetne annak a követelménynek eleget, ha nincsen széke, amire üljön, nincsen asztala, amire könyököljön? Nincsen egy ital vize! Annyija sincs, amit a szájába vehetne és onnan kilögybőlve legalább megmosakodna.

És így tovább.

A nagymester a gyors felfogásúak módján biccentett, majd – talán németül – mondott valamit Jóskának, aki visszabiccentett, és átment egy másik szobába.

Ezt követően tovább hallgatta a nagymester Gádort, mindaddig, amíg visszajött Jóska és azt mondta mindenkinek szólóan, hogy „OKÉ”.

Mellém lépve súgta, hogy foglalt számomra egy szobát, itt, a Moszkva szállóban.

Alig fogtam fel a hallottakat és még faggatózni akartam a dolgról, amikor arról kérdezett a nagymester, hogy tudok-e sakkozni?

Behúztam a nyakamat, és a püspökladányi gyerekkor paradicsomi nyaraiból az a jeles nap tűnt elő, amelyiken torkaszakadtából kiáltotta világgá Tomka Imi karcagi gimnazista, hogy „Susztermattot adtam Csáknak!”

Az egész strandfürdő úri népe hempergett a röhögéstől azon a napos délutánon.

– A figurákat és a lépéseket ismerem – vallottam az igazat.

A nagymester tömör parancsa így hangzott:

– Az író úr holnaputánra jól megtanulja a sakklépéseket! Igen?

– Igen – felelte készségesen helyettem is tréner Jóska.

– És a szimultánt szervezők adminisztrációjánál intézkedünk plusz egy főről, igen?

– Igen – mondta főnökének Jóska.

Én hallgattam. Korábbi életemben soha nem kóstolt, sós ízű, trópusi olajbogyókból szemezgettem, és néhány néma csókot adtam borosüvegemnek.

Jó volt a bor, de nem attól növekedett a testhőmérsékletem, hanem a fejemben elszabadult energiák működésétől. Még az a tartalom is formát kapott bennem, hogy bizony maximálisan igaza lehet ennek a Gádornak, ha azt hirdeti, hogy csodalény vagyok.

Már kisiskolás koromban az terjedt rólam, hogy a leckét nem megtanulom, hanem csak emlékszem rá.

Mintha most is emlékezetemből jönnének elő Mesterházi soha nem létezett, de most sugalmazásnak ható szavai, amelyek szerint ne higgyem, hogy távlatibb céljai vannak velem ennek a Gádornak, hanem csak reflexből, zsidó ösztöne szerint cselekszik, amikor feldicsér, protezsál, mérlegre tesz.

És persze hamisra állítja a mérleget, mert esetleg mégis remél hasznot belőlem.

Máskülönben mérlegelési csalás nélkül is tiszta haszon, ha beprotezsál Szabónál, mert azzal csökkenti a gondot, amit az én megjelenésem, idéetlenkedésem terhel rá anyagilag, idegileg, és egyáltalán.

Tiszta haszon, ha majd a megfelelőbb időben köszönetet kap tőlem, amiért hónom alá nyúlt balszerencsés körülményeim őszén.

Sőt, már abból is busás hasznot nyer, ha csupán elhíresztelek az ő patronáló, protezsáló, menedzselő hajlandóságát. Sok nagy művész, tudós, meg hasonló növekszik fel világszerte zsidó pártfogás révén, és ezáltal mindenféle szaporodik a pártfogók iránti jóindulat.

Elvigyorodott képzeletemben Mesterházi, és összefoglalásul kijelentette, hogy igazán szuper haszna az lesz Gádornak, ha a tegnapinál nagyobb egyértelműséggel jelölheti ki mai barátai körét, és egyazon mozdulattal reflektorfényt szűrhat ellenségei szemébe.

Összeszorítottam a fogaimat és kommunista esküvessel fogadtam, hogy egyszer majd mindent elmondok Mesterházinak arról a gyalázatos emlékemről, amikor az ő nyíltszívű és nyílt szavú emberségével visszaélve, megvádoltam és kigúnyoltam őt a háta mögött.

Kényszeresen lecsukódott a szemem, amikor mindezeket elgondoltam.

Ámde rögtön aggasztott, hogy mi lesz, ha itt, ez előtt a rangos nyilvánosság előtt, nem tudom újra kinyitni?

Lefekvés után fordul elő, hogy önsúlyától aláhullik a pillám. Most éltetett az emlékezés, ami szerint egyszer-kétszer azért mindig felpattan és olyankor akár a sötétet is látom egy ideig.

Olyan fél éber állapot ez, amelyben a tudat még ellenszegül, hogy alávesse magát az álom játékainak. Gyakran még azt is lehetővé teszi, hogy nagyon hosszú életszakaszok, események röpké pillanatokba sűrűsödjének.

Efféle történt velem ezúttal is.

Kezdődött azzal, hogy megidéződött előttem az 1944. október 12-re virradó éjszaka, amelyen átviharzott Püspökladány felett a front.

Előtte való napokban, amikor még működött az előjáróság, kidobolták, hogy mindenki köteles óvóhelyet építeni a saját portáján. Mi is ástunk egy gödrot, amibe elfért a család, a nagyszüleim tehát, az otthon lévő gyerekek legidősebbje, Ágnes néném, valamint a nálam két évvel idősebb Mariska néném. Helyet szorítottunk természetesen a közeli utcában lévő kocsmá jelenlegi tulajdonosának, Piroska nénémnek, a nálam négy évvel fiatalabb fiának, vagyis unokaöcsémnek, továbbá a velük együtt élő Jucinak, aki pincérnői tennivalókat látott el.

Két évvel korábban került a kocsmába. Pincérnői munkakörnek nevezték azt, amit ő betöltött. Kiszolgált a pultnál, vitte az italt a különteremben társalgó, vagy mulatozó vendégeknek, ha kellett, és közvetlenül a pult környékén ügyelt a tisztaságra. Ennyit hallottam szerepköréről.

Abban az időben általában kevés tudásom volt a kocsmáról. Néhányszor igénybe vettek erre, arra, például kuglibábot állígtattam, kis pénzért, vagy a kertet ástam, jószágok ellátása körül segédkeztem. Az üzletbe nem kellett mennem, nem is volt oda-bent dolgom. Nem is érdekelt, ami benn zajlott, sőt, félttem titkon a részegektől, és inkább arra ügyeltem, nehogy útjukba kerüljek.

Valamilyen véletlen folytán azonban jelen voltam, amikor a pult mellett álldogálva beszámolt Sanyi bácsi néhány bizalmas ismerősének arról, hogy távolabbi helységben járt a minap, és hozott onnan magával egy Jucit, aki nem csupán pincérnő lesz, hanem ácsingózó férfivendégek speciális rendelkezésére is áll, és amit azzal keres, az tisztán az övé marad.

Viszont az üzleti forgalmat is jól megnöveli majd a tizennyolc éves lány jelenléte.

Lilára színeződött fejjel, vigyori ábrázatokkal, hol suttogva, hol kurjantva, mocskos szavak özönében haburcolva tárgyalta a társaság a szaftos koncként orruk előtt szagló témát, és kigyúlt képzelgéseik során az is szóba jött, hogy magától értetődően Sanyi bácsinak is ágyi kisegítője lesz a Juci.

Sanyi bácsi pedig kivágta, hogy naná! Előjogon már meg is volt az új portéka ki-próbálása, nagyon bevált, csak ajánlani tudja mindenkinek.

Annyira gyerekésszel fogtam fel az ügyet, hogy nemesebb erkölcsök oldaláról kifogásoltam. Működésbe lépett csökkent írói képzeletem, és áldozati bárányként jelent meg Juci, akit élő mivoltában akkor még nem is láttam. Fogságából történő kiszabadításáról fantáziáltam.

Az addig sem kedvelt Sanyi bácsit az addigiaknál is jobban meggyűlöltem. Ez volt a ritka jelenségek egyike, amikor az egyébként merevségig komor ember nevetett, illetve vihorászott, röhögött, és ettől még inkább torznak láttam semmi érzelmet, semmi értelmet el nem áruló ábrázatát.

Az pedig külön sértett, hogy amikor a pincérnővel kapcsolatos, hatalmas, de titkos üzleti vízióját előadta önmagához hasonlóan förtelmes hallgatóságának, akkor úgy tett, mintha nem tudna a jelenléteiről.

Annyi latens jogosultsága lehetett is ennek, hogy amennyire ő nem vett emberszámba engem, olyannyira semmi tudásom nem volt nekem a felnőtt emberekről általában, és különösen házastársak viszonylatairól.

Fel sem merült bennem, hogy mit szól az egészhez például Piroska néném?

Utólag úgy gondolom, lehetett kifogása, vagy akármilyen különvéleménye, de nem adta elő, mert nem akarta megakadályozni a pincérnő munkába állását. Ő is a várható forgalom előnyös alakulásának oldaláról nézte.

Minden boldogulni tudó, vagy legalább akaró ember számára legfontosabb az a képesség, hogy felismerje saját érdekeit, és élni tudjon a lehetőségeivel, merjen vállalkozni.

Piroska néni mindig jól ismerte fel és jól szolgálta saját érdekeit.

Okos nő volt.

Úgy mondta önmagáról, hogy ő: éber.

Buta ember nem is élhet hosszasan jó módban. A jó élet fenntartásához nélkülözhetetlenek az olyan passzentes készségek, mint intelligencia, tanulás, gondolkodás, döntési érzék, stb.

6 percig működő óra

Ezek nélkül kiforgatja a balgát a sors a még akkora jólétből.

Piroska néném személyiségét és életútját ismerve hozzátehetem, hogy okosít is a jó mód, amennyiben csiszolja, finomítja a fentebb sorolt készségeket.

Az meg a legrégebbi felfedezések sorába tartozik, hogy a jó mód szépít is.

Előlegben kapott szerencséje volt, hogy szép leány lett belőle. Ez azonban olyan ajándék, amit úgyszólván kivétel nélkül minden leány megkap és birtokol, amíg hajadon. Miután azonban férjhez megy a szegény leány, és szegény marad a megszaporodó gondok között, nagyon hamar elmúlik szépsége hamva.

Juci tehát munkába állt, és azt követően is munkakörében maradt, hogy Sanyi bácsit fél év múltán behívták katonának.

Nem volt zajos élet a kocsmában, növekedés helyett inkább csökkent a forgalom a háborús helyzet egyik jeleként, de azért elfogadhatóan jó életet biztosított az alkohol kimérése.

Elkaptam a felnőttek egy-egy kiszólásából, hogy jó segítség Piroska nénémnek a magára maradottságban, rendes lány ahhoz, hogy magánál tartsa, mihez kezdene nélküle, és így tovább.

Úgyszólván családtaggá lett Juci.

A férfi nélkül maradt házban olykor az én segítségemre is szükség volt. Hordókat, ládákat kellett emelgetni, a jószágok takarmányozása céljából villázni, lapátolni, füvet kaszálni.

Jucit csak egyszer-kétszer láttam elővillanni, de nem lehettem tartósan a közelében, mert más természetű volt a tennivalónk.

Az viszont igaz, hogy más szemmel néztem ruhája libbenését most, immáron tizennégy éves kamaszként, mint két évvel korábban, amikor először láttam.

Józi bátyám, a család legidősebb tagja a falu másik végében lévő háza udvarában szervezte övéinek a védelmét. Túlkoros volt már, azért nem vitték el katonának.

Az életkorban másodikként következő Ferenc bátyám ugyan éppen pár nappal korábban kapott SAS-os behívót, de bevonulás helyett nekivágott a határnak és elbujdokolt valahová. Nem tudtunk róla azóta.

Az a különös helyzet állott elő, hogy a férfikorhoz én kerültem legközelebb a magam tizennégy évével.

Nagyapám hetven esztendőös volt.

Ennek megfelelően terhelődtek rám a feladatok.

Általában csak az unokák nyargalásztak egyik rokoni háztól a másikig. A felnőttek ritkábban jártak egymáshoz látogatóba. Leginkább ünnepekhez, beteglátogatásokhoz igazodóan nyitották egymásra az ajtót, amúgy lazán, szétszórtan élt a nagyobb család.

A front közeledtével azonban mindenkit jobban egymáshoz préseltek a kényszerűségek.

Nekem például minden rokoni háznál segédkezni kellett az óvógödör kiásásánál, valamint olyan gödrök kikaparásánál, majd befedésénél, amelyekbe a szüntelen

rekvirálások elől dugtuk maradék élelmiszereinket. Dugtuk padlásokra is, meg istállók, malacólak felbontott hídlásai alá, bárhová, ahol remény lehetett a megőrzésére.

Most az utolsónak gondolt veszedelem elől kellett menteni a megmaradt utolsót.

Több éve már, tulajdonképpen 1939-től borzolta, borzongatta a püspökladányi szegény népet a háborús élelmiszerhelyzet.

Amikor besorozták például az úgynevezett elmaradt korosztályokat, nemcsak a bevonulókat fenyegette életveszély, hanem az éhezés veszélye tornyosult a felnőtt munkaerő nélkül maradt családok fölé is. Már ekkor szaporodni kezdett annak a példája, hogy nők és gyerekek próbálnak férfimunkát végezni, kényszerűségből.

Egymást érték az élelmiszer korlátozásáról szóló szigorú rendelkezések, amelyeknek csak azok tettek eleget, akik nem tudták kijátszani. Mert egyébként mindenki dugta a magáét.

Hozzáédzöttünk a háborúhoz, bőrünk alatt bizsergett megannyi változatában.

Amikor mi október 12-én magánbunkerünkbe bújunk, akkor már nyolc hónap után, szinte szakadatlanul morajlott az ég valamelyik irányból.

Alig pár hónapja pedig, 1944. június másodikán Püspökladányra is hullottak bombák. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a felhők fölött zúgó gépekből a falun kívülre szórták le az angolszászok bombaterhük nagy részét, de így is tizenöt halott lett.

Románia kiugrása következtében szinte napok múltán átlépték a magyar határt a szovjet csapatok.

Október 8-án már géppuskatűz rombolta szét a mi református templomunk tornyát.

Négy nappal később pedig bejöttek az oroszok Püspökladányba.

A mi udvarunkon, a sírhely méretű óvógödör fölé csutkaszárat terítettünk nagyapámmal, ami ugyan még az esőtől sem védett volna meg bennünket, de sötét lett körülöttünk odabent általa, meg láthatatlanná lett a fejünk felett kavargó, odakinti, mennydörgő pokol is.

Nem volt előzetes terv, hogy milyen sorrendben helyezkedjünk el odalent. Annyi magától értetődött, hogy elsőnek a tizenhat éves Mariska, legifjabb nagynéném bújik az odú legtávolabbi végébe. Az ő kifejlődött, de még szűzi lánytestét kellett elsősorban féltetni, és ha lehet megvédeni mindattól a veszedelemtől, amit feltornyosuló félelemmel terjesztettek, akik tudni vélték, hogy milyen barbár módon támad a nőkre is az orosz katonaság.

Mariska mellé bújik be Piroska néném az ő tízéves kisleányával, akit annyira felzaklatott a félelem, hogy időnként felsírt, és csitítgatni kellett.

Velük ment, a vizsgáztatásban is segíteni Ágnes néném. Férfi szemmel nézve cseppet sem vonzó vénlány volt ellenére roppant kedves, okos teremtség volt, és természetesen érezhettem, hogy legalább annyira szeret engem, mint én őt.

Mondhatni szellemi vezére volt kiegészülten is csonka, családi csapatunknak. Bátorított mindenkit, valamint ötletesen rútitotta el a család valamennyi nőnemű tagját,

hogy ne kapjanak rá gusztust az orosz katonák. Korommal, különféle kenőccsel kente be és egérrágta zsákokba s mindenféle rongyokba burkolta őket, meg öngúnyos megjegyzésekkel kísérve, önmagát is.

Hárman maradtunk utolsókként a bunker bejáratánál – Jucival és nagyapámmal. Juci udvariasan szólt nagyapámnak, és mutatta neki a bejáratot.

– Tessék parancsolni Pál bácsi.

Nagyapám, akit Pál Ferencnek hívtak, beóvakodta magát a gödörbe. Természetes volt számára, és mindenki számára, hogy most ő következett.

Juci, meg a nagyfiú, aki én voltam, elrendezik majd a maguk sorát. Ők már tudnak önmagukkal törődni.

Nagyapám után Jucit tessékeltem be a sötétbe. Ellenkezés nélkül indult.

Ő nem volt mesterségesen elcsúfítva. A maga természetességében kifejezetten szép is volt, akként, mint minden egészséges, az életre mosolygós szemeket nyitó, húszéves lány. Egyébként korábban is feltűnt nekem, hogy soha nem láttam utcalányokra jellemző, vagy akár szolidabb szépészeti rafinériával kikészített külsővel.

Megbámultam, amikor alkalmam adódott, képzeletben pedig sokszor megidéztem hangját, mosolyát, alakját. Magától értetődően vonzó és izgató volt számomra, de gyakran zavarba hozott a személyi helyzete körüli tisztázatlanság. Tekintsem úgy, hogy pénzért megvehető hölgyike, avagy Piroska néném barátnője, és minden más emberrel egyenlő tiszteletet követelhet magának?

Behúzódtam utána a közös gödörbe és az odakészített csutkaszárral eltömtem magam mögött a bejáratot.

Nagyon hosszú csönd kezdődött odabenn, amit csak a kezdeti időben tört meg unokaöcsém hüppögése, meg valami sugdolózás.

Juci, meg én mindinkább súlyosan lélegezve szorongtunk egymás mellett.

Ringott alattunk a falu, akár dinnyehéj a vízen.

Egyszer csak valaki sikoltott, mások nyögtek, megint másvalaki mondta, vagy kérdezte, hogy ez a robaj most nagyon a közelben keletkezett.

Másnap láttuk, hogy a szomszéd utcában lévő kis vályogházra bomba esett, és a házacska helyén lyuk maradt, meg egy vasfazék.

Olyan ötletes, praktikus és diplomatikus volt Juci, hogy csak ott engedte érinteni a testét, ahonnan lehetetlen lett volna zaj nélkül eltávolítani a kezemet. Lassanként mindenhová eljutottam. Nekem, az óvatosan közeledőnek, és neki, az elhárítónak, mindkettőnknek figyelembe kellett venni az adott helyzetet, amit a második világháború eseményei közé iktatva jelölt ki számunkra fátumunk.

Kényszerítő erővel rendezett el bennünket a helyszűke, a csönd megszűnésének tilalma, a külön-külön és együttesen élő félelmünk egymástól, és a haláltól.

Mindent összefoglalva mégis azt mondhatom, hogy maradandó emlékü szépség, gyöngédség, költészet expandált a mozdulatainkban.

136.

Október 12-nek a reggelén, azt követően, hogy sértetlenül előbújtunk magánbunkerünkől, feladatom lett, hogy elmenjek megnézni, mi történt a kocsmával és környékével.

Abban az időben alig néhány utca volt kikövezve, és ezek egyike volt a Kiss Ferenc utca is, ahol a kocsmá, meg a vele összeépített lakórész állt. Az üzletmenet szempontjából előnyös volt, hogy betonjárda épült a kocsmá utcájában. Ez is növelte a forgalmat, ami egyébként attól is nagy volt, hogy ez az utca vezetett a település távolabbi pontjairól a talpfa telítő telephez, helyi szóhasználat szerint a GYÁR-hoz, ami a legtöbb embert foglalkoztató munkahely volt akkor Püspökladányban. Jövet, menet betértek az emberek a kocsmába, egy-egy italra.

Rövidebb lett volna az utam, ha másik irányból közelítek a kocsmához, de arrafelé kanyarodtam, amerre a zárda esett. Reformátusnak kereszteltek, valamilyen ösztöntől vezérelve mégis biztonságosabbnak véltem, ha az apácák felől osonok.

Az apácák napokkal korábban elmenekültek. Néptelen volt a Kiss Ferenc utca, és már ezért is megszeppenve, bizonytalankodva haladtam. Kapkodtam a szemem, rángattam a fejem a különféle képzelt, vagy valódi zajok, hangok irányába. Olykor a síri némaság hangja riasztott.

S egyszer csak lódobogást hallottam, pontosabban azt a csattogó hangot, amit egy vágató ló patája a betonjárdához verődve létrehoz.

Szemből vágatott és olyan sebesen, hogy éppen leléphettem előle a járdáról. Patája csattogása mellé zihálását, erőteljes nyögését is hallhattam, sőt, izzadtságát érezhettem.

A lovas piros kozáksapkát viselt, amely viseletet akkor már sokféle háborús reklámból ismerhettem. Arca komoly volt és forradásos, amitől még riasztóbbnak tetszhetett. Ámbár nekem imponált a ragyás arcbőr, éppen azért, mert férfiaságot sugallt. Legjobbnak mondott barátomnak, Varga Gyuszinak is gyerekkori betegségből visszamaradt himlőhelyek voltak az arcán és ezt irigyeltem tőle.

Miután továvágatott mellettem a katona, egyszerűbben úgy megnyugodtam, mint viharok elmúltá után.

Megjött és elment a háború – gondoltam, és bámultam a jelenség nyomát, füleltem a paták elhaló csattogását.

Szép volt a ló, és az orosz katona, akit először megláttam.

Annál riasztóbb jelenet szűrt a szemembe, amikor a kocsmá kerítésén bekukucskáltam a nagy udvarba. Láttam és felismertem Piroska néném hízásra befogott, fekete malacát. Én is dobtam néhányszor egy-egy öl zöldet az aklába, vagy néhány cső kukoricát, de olyan is volt, hogy én öntöttem elébe, a vasvályúba a moslékot.

Élveztem, amint szürcsölte, habzsolta, közben hálásan rőfögött, amíg a hátát vakartam.

Most remegett, mintha éppen akkor torpant volna meg egy vad hajsza után. Másodperc múlva pedig a közelében álló orosz katonák egyikének fegyvere eldőrdült, és az állat összerogyant.

Másik katona baltával esett neki és csapkodta az állatot, amíg a fejét a testétől elválasztotta.

A véres fejet félrehajította, mint amire nem lesz többé szüksége.

Irtózat fogott el és nyargaltam haza.

Elmúltam tizennégy éves és majdnem minden évemben élvezhettem disznótort a maga mesésen szép rituáléjával, áldozatnak hódoló, lobogó szalmatűzzel, pálinkás poharak szagával és koccanásaival, majd ügyes kezek, remek szerszámok értelmes, céltudatos működésével, aminek eredményeként újtól-újig valóan mind a háromszázhatvanöt napra jut majd valami falat a felséges disznótortori lakoma illatainak emlékeként.

Amit most láttam, az rettenetes mészárlás.

De rögtön találtam rá mentséget.

Ezek a katonák nem hozzáértő mészárosok, ez lehet az első disznóölés életükben. Nem tanulták meg úgy, mint az ember gyilkolását. Nem hentesek, mint Piroska néném férje például, akit ugyan, mint embert inkább nem szerettem, de méltányoltam a keze munkáját, amikor ő vezényelte nálunk a disznótort menetét.

Nem maradt Piroska nénémnek hízója. Mások eszik meg évi ételmük egy részét, a nagy részét meg valószínűleg elpocsékolják.

Féltem a feladattól, amikor majd be kell róla számolnom otthon.

137.

Már a belépésem pillanatában feltűnt, hogy a luxus lakosztály luxus társalgójának utcai oldalfala csaknem egészében üveg, amely mögött elektromos fények sokasága csillogott.

Oda húzódtam az imént Gádor és a nagymester sutyorogni a telefonálási lehetőségről.

Most én lépkedtem oda és kibámultam.

– Azt hiszem, a Terázijára látok – mondtam félhangosan.

Hirtelen ráéreztem a szubtilis hangulatú belső térben arra a szereplési lehetőségre, ami majd a helyemre tesz ebben a társaságban, amelyikben mindeddig jeletlennek éreztem magamat.

Hiányoltam magamról a saját bélyegemet, amit csak én tudhatok jól magamra sütni.

Úgy emeltem a karomat az üvegfal felé, mint Gádor szokta mutatni a felemelkedő színházi függőnyt, ami mögül azután ez, meg az tűnik majd elő. Hozzá hasonlóan várok kicsit, azután kijelentettem:

– Már tanyasi parasztyereként megismertem a jó tanácsot, ami szerint mindig toronyiránt kell haladni, ha emberi települést keresünk. Oda érkeve pedig a kocsmát és a piacot kell meglelni, mert ott gyülekeznek a fontos emberek, akik nélkül nincsenek fontos tudnivalók. Most aztán igazi kocsmai piacon, vagy piaci kocsmában vagyunk.

Aggasztott kicsit, hogy esetleg kétértelműre sikerült a közleményem. Úgy is lehet értelmezni, ahogyan én szándékoztam, vagyis, hogy nagy emberek gyülekező helyén vagyunk, meg úgy is, hogy piaci népek között, a szó pejoratív értelmében.

Mindez a megfontolás azt követően nyomasztott, hogy en bloc idétlen sületlenség volt, amit egy gondolkozónak látszó fővel előadtam.

Hosszúra nyúlt a szavaimat követő csend, amit szerencsémre megszakított az irántam emlékezetesen figyelmes házigazda.

– Úgy van – bólintott, és csevegő kedvűen adta elő, hogy az üvegfal mögött csakugyan a Terazija nevezetű belgrádi piac éli éjszakai életét. – Magam is szoktam ott nézelődni, valahányszor Belgrádba jövök, és itt szállok meg. Érdekes és pikáns változata a nagyvárosi élet bujaságainak, hogy kukucskálhatunk olyanokra, akik nem tudnak róla.

– Érdekesebbek azok, akik nem kukucskálók, hanem exhibicionisták, magamutogatók – kapta el a szót Gádor. – Felfedik, mert éppen hogy láttatni akarják magukat. Ez év augusztus havában Magyarországra kukucskált külhoni világából Páger Antal színész úr, és haza is meztelenkedett Pestre. Különrepülővel jött, hogy minél hamarabb mutatkozzék. Mi szüksége volt ekkora, láttató sietségre?

Mielőtt akár ő, akár más válaszolhatott volna a nem feltétlenül választ igénylő kérdésre, magasabbra emelte a hangját, és azt közölte, hogy a mai napon Pestre érkezett Mindszenty hercegprímás is, és arról informálta a sajtót, hogy éppen most informálódik, ezért csak a későbbiekben adja meg a vezérfonalat a cselekvéshez, ami a nagybirtokrendszer valószínű visszaállítását célozza.

További magasságba hágott indulata, miközben azzal folytatta, hogy szintén Pestre tart, vagy már oda is érkezett páncélozott járművön Békéscsabáról Féja Géza író, aki az újjá alakult Petőfi párt, alias: Parasztpárt vezetésében készül elfoglalni méltó helyét. Egy színésznő által rádióban küldött üzenetet a nagy író, a kis emberiséghez.

Baritonját rekedtes-rikácsolásra torzította és idézte a szöveget, ahogyan mérges memóriája megőrizte:

„Karácsony vigíliáján énnekem az 56. gyertyámat gyújtják, már nem lehetek néptribün. A sors más utat jelölt ki számomra, azon kell mennem. De tudom, mivel tartozom a csabaiaknak, hiszen nekik köszönhetem, hogy nem voltam hontalan a saját hazámban. Készülök kilépni az évtizedes hallgatásból, és első szavam az övék lesz. Tizenegy évig voltam a megtaposott milliókkal, mégsem érzek semmilyen bosszút senki iránt”.

Elfűlt Gádor hangja, mire befejezte. Lilásvörösre változott arccal készült még valamit mondani, de átsegítette kínlódásán Szabó nagymester, aki tapsolt és kiáltott:

– Bravó! Tökéletes színészi teljesítmény!

A honi aktualitásokból felfeslő, esetleges indulatok további áramlása azonban egyszerre többünknek is ellenére lett, anélkül, hogy összebeszélünk volna.

Először tréner Jóska kiáltotta el magát, hogy az ötvenhatodik gyertyáját égető illetőről jut eszébe Szabó nagymester közeli, negyvenedik születésnapja. Igyunk rá!

Emelte a licitet a nagymester és Gádor Béla főszerkesztő szintén közeli, ötvenedik születésnapjára kívánt koccintani.

Mindkét ötlethez csatlakoztam, de a zsvajba rikkantottam azt az örömet is, hogy én bizony szívesen látom újra itthon Páger Antal színművészt, mert gyerekkori jó emlékem fűződik ahhoz, amikor ő Dankó Pistát játszotta a püspökladányi moziban.

Gádor és Toncz Tibor egyszerre huhogtak, füttyögtek, harsogón és kórusban kiabálták, hogy Dankó Pista címszerepét Jávor Pál alakította.

Előrukkoltam ekkor a nagy tromffal, és Gádorra mutattam:

– Abban viszont nem csal meg az emlékezetem, hogy halálosan szerelmes lettem a Dankót alakító Jávor Pál filmbéli feleségébe, a te mostani feleségedbe, Somogyi Erzsibe!

Előbbinél is eszementebb módon viháncolt a két érett korú Ludas Matyi-s. Felvilágosítottak, hogy Jávor filmbéli felesége nem Somogyi, hanem Simor Erzsike volt.

Azonnal felajánlotta Gádor, hogy postafordultával értesíti nevezett művésznőt az új hódoló létéről és várható jelentkezéséről.

138.

A Dankó Pistáról szóló film egyéb kalamajkát is okozott nekem.

Röviddel azt követően, hogy nagy diadallal bevonultam a debreceni Csokonai Népi Kollégiumba 1947 nyarán, és általános csodálatot váltott ki, mennyire járatos vagyok a népi irodalomban, meg általában a népi kultúrában, arról is kérdeztek egy alkalommal, hogy milyen filmeket láttam életemben.

A Dankó Pistát is említettem, és áradoztam róla.

Nagy háborgás követte és mind Lemhényi Jenő, a kollégium igazgatója, mind Kállal Joe, a kollégium titkára, továbbá Komjáthy István költő, Koczogh Ákos néprajztudós, mindketten a gyakorló gimnázium tanárai s egyben nevelőtanárok a kollégiumban, szóval ez a tekintélyes testület sok oldalról megvilágította, hogy miért giccs a szóban forgó film és miért kell elítélnünk, mint az igazi népi kultúra elárulását, stb.

Meglepően könnyen megértettem. A hamisítványok és a valódi népművészet jegyeit attól kezdve mind pontosabban elkülönítettem. Sőt, a témának nem csak tudója, de magyarázója, értelmezője is lettem.

Legnagyobb mennyiségi és minőségi tudást Dorogi Márton püspökladányi tanítótól kaptam ezekben a tárgykörökben. Ő pedig a biharnagybajomi Szűcs Sándort, és a karcagi Győrffy Istvánt tekintette mintaképnek. Rendszeres munkakapcsolatban is állottak.

Attól kezdve, hogy negyedik elemiben Dorogi tanító úr „elébe kerültem”, úgy szólván a mai napig professzorom. A könyvtárában föllelhető népi írók, szociográfusok, tanulmányírók sokasága fordult meg a kezemben és nyomot hagyott a fejemben.

Erdei Ferenc, Kovács Imre és Veres Péter parasztságról szóló írói munkásságán túl Féja Géza Viharsarok című könyve gerjesztette bennem a legnagyobb szellemi izgalmat. Haragos, de pontos látlete volt addigi tudásom által is igazoltan az uradalmakban élő cselédek gyötrődésének és gyötrettetésének. Azt is tudtam róla, hogy úgynevezett nemzetgyalázásért el is ítélte az úri magyar bíróság annak idején. Erősen zavarba ejtett ezért, hogy Gádor Béla és baráti köre elítélően szól róla és gúnyolódik a neve hallatán.

Óvakodtam viszont nyílt vitába keveredni, mert tartottam tőle, hogy a jelenlévőknek általam ugyan nem ismert, de alapos okuk lehet véleményük nyilvánítására. Tréfás kedvük ellenére komolyan veendő embereknek tekintettem őket.

A népi kollégiumban természetesen a Dorogi tanító úrtól gyűjtötteknél is többre szaporodtak mennyiségi ismereteim, hiszen ennek az intézménynek éppen a tudások gyarapítása volt a legfőbb célja, és ehhez meg is voltak az eszközei.

Személyiségem labirintusában azonban olyanféle tudás, vagy egyszerűbben tapasztalat is gyülekezett, amelynek szerzése, halmozása nem volt kitűzött célom, hanem az átélт körülmények lenyomataként épültek szellemi, talán lelki szerveztembe.

Az élet iskolájának mondják ezt, ahol a szükség parancsára találkozik ismeretlenségekkel az ember, amelyeknek azután megtapad egy része az idegekben.

A komoly, sőt, komor témák óvatos tapogatása mellett fel-feltörő nevetethetékkel is birkóztam a Terázijára néző nagy ablak mellé húzódva. Csiklandozott a filmbeli hírességek emlegetése során mutatkozó csetlés-botlásom, de egyéb kinevetni való események is felbukkantak az idők távolából.

Például az, amikor megállapodott Piroska néném az üvegezővel, hogy beálllok mellé inasnak. Tudott volt, hogy több falu templomának színes ablakait ő rakta fel és ettől bizonyos tiszteletben állott, amúgy azonban bírálat is érte, mert sokat késlekedett az alkalmi megrendelések teljesítésével, miközben egy napon sem hiányzott a csapszékek valamelyikéből.

Mielőtt meggondoltam volna, hangosan kezdtem előadni a históriát, mert viccesnek véltem, és hízelegni akartam Gádornak az életből ellesett humor iránti fogékonyságommal.

Üvegezőinas életem első napján, a mondott időben megjelentem a mester házá-nál, de csak felesége fogadott, mégpedig szigorúan csendre intve, mert a mester éppen kialussza, amit beivott. A fél udvart borító kocszhalomra mutatott, hogy azt kell behordanom amoda, az erre a célra kijelölt, fedett helyre.

Amikor az összes tüzelőt belapátoltam, betalicskáztam, beszóltam a házba az aszszonynak, hogy most már üvegezni szeretnék, hiszen azért jöttem, hogy a szakmát megtanuljam. Azt felelte, nem hogy nekem, de az urának sincsen üvegezni valója. Erre eljöttem, és az óta nem láttuk egymást. Ezen kívül fél napig tanultam a bádogos szakmát, egy hétig voltam kárpitosinas, három hónapig borbélyinas és fél évig kovácsinas.

– Várjunk, várjunk a felsorolással! – szólt közbe gyorsan a házigazda. – Maradjunk az első eseténél, mert itt jogigények súlyos megsérülésének esete forog fenn. Vagy egyenesen jogsérelemről, még inkább jogtiprásról kell beszélnünk! Illetve, minden attól függ, mit mond a mester és az inas között kötött szerződés!

– Csak szóban egyezett meg Piroska néném a mesterrel – mondtam kissé megszeppenve.

Előbbi, humorral és nagy elokvenciával dúsitott, szónoki modorát elhagyta, de komolysága megmaradt a nagymesternek, amikor azt mondta:

– A meggondolatlan kijelentéstől az írásbeliségig mindig józanító út vezet. Ezért kell az írás.

– Az lett az üveges büntetése, – próbáltam a helyzetet menteni, – hogy jó ideig nem kapott hitelt Piroska néném kocsmájában.

Gádor Béla vagy csakugyan izgalomba jött, vagy újabb játékba akart kezdeni, mert a lehető legmagasabbra húzta fel mindkét szemöldökét.

– Ő az a bizonyos, fél tojásból tésztát gyúró Piroska néni? – tolta közelebb hozzám az arcát.

– Ő – bólintottam, és az jutott eszembe, hogy évek során át nem láttam úgy ragyogni Piroska néném szép szemét, mint amikor elújságolta, hogy nem kulákok most már, semmijük sincs, amit ezen a címen adóba vihetnének tőlük, le is vették őket a listáról, sőt, hála minden mennyeknek, magát a kocsmát is elvették tőlük!

Akkor mesélte mindezt, amikor 1951-ben hazamentem nagyapámékhoz, bejelenteni, hogy nőülni készülök, és várom jóváhagyásukat s áldásukat az elszánásomra.

Attól kezdve, hogy 1946 nyarán elszöktem otthonról és Pestre mentem, csak kétszer látogattam haza. Előbb kollégista korom idején 1948-ban, másodszer a debreceni megyei lap újságírójaként, a következő évben.

Mi köze volt hát az én Gádor által feszegetett életrajzomnak Piroska néném kocsmájához, vagy rokonaim bármelyikének egyéni sorsához?

Természetesen elszomorított a történet és meg is hökkentett az otthoni valóság ilyen durva alakulása.

Még elutazásom után is, Pesten is emésztődtem, eladdig, amíg személyes érintettségemet is felfedeztem az ügyben. A könnyen lelkesülő fajtájához tartoztam akkor még, és ennek mintájára önostorozók, önsanyargatók módján tudtam vergődni is.

Alattomosan kúszott a talpam alól felfelé bennem a kízó gondolat, hogy Piroska néném, és közvetve egész hajdani családom az által a politikai hatalom által gyötretetik, amelynek én kedvence vagyok, és amelyet én a magaménak érzek. Legalábbis a népi kollégiumba kerülésem, tehát kamaszkorom idején, amikor úgymond politikai öntudatra ébredtem, ekként formálódtak érzeményeim.

Voltak nekivadult pillanataim, amikor úgy véltem, hogy szakítanom kell adott politikai elkötelezettségemmel, volt családomhoz kell húzódnom, hogy segítsék az ütésekkel állni!

De hát ez nem csupán örült ötlet volt, hanem haszontalan is lett volna, mert semmi értelmes célhoz nem vezethetett.

Nem csökkentette volna az ütések okozta fájdalmat, legfeljebb növelte volna az által, hogy magam is szenvedhettem tőlük.

Ez a létező világ ellen sebtében feltornyosult mai haragom ugyanolyan félig érett gondolkozásban gyökerezett, mint az adott világ létrehozásának eszméje iránt fellobbant, korai, tegnapi szerelmem.

Tény volt ugyanakkor, hogy a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején tetőző politikai erőszakoskodás, banditizmus, nem csupán az én vérrokonaimat és a hozzájuk hasonlókat lökte üldözöttek sorsára, de gyötörni kezdett engem, és a hozzám hasonlókat is, bár a kín keservei merőben más idegpályákat és idegvégződéseket érintettek.

Része voltam a magyar társadalomnak, amelyet akkoriban teljes egészében lefedett, átnyalábolt és fojtogatott egy bűnös társaság buta buzgalma, aminek a jegyében transzba esett vezérhívók botozták az elméleti múltat, jelent, jövőt, és korbáccsal hajtották a maguk elé fogott valóságot, az élő életet.

Ahhoz hasonlíthatóan, amiként drága nagyapámék hajtották hajcsárként hajdanán a kupeczek marhacsordáit Mezőtúrról Milánóba.

Az érzékenységnek, a fájdalomnak ugyan erősen különbözhetnek a tünetei, de a társadalom valamennyi zugából sóhajok, jajdulások, mindinkább dühödt mordulások hallatszottak.

Szaporodott a diktátumokat, az országlási trükköket, a mindennapokba épült rafinériát, a félrevezetést fokozatosan észlelők száma. Növekedett azok tábora, akik szembe is fordultak a tegnap még forrón és lelkesülten támogatott holnappal, amelyből a „ma” lett, és azt utálkozva utasították el.

S a különféle indulatok, hevületek egymásba fonódtak, fölerősödtek és robbantak.

Ennél a gondolatnál tartottam, amikor azt láttam, hogy a nagy sakkozó felhúzza mind a két vállát, kifelé fordítja mindkét tenyerét a combjai mellett és valósággal hozzá görnyedve az alacsony Gádorhoz, lefojtott hangon, de mély meggyőződést is sugallóan, azt a kijelentést teszi:

– Pedig az október huszonhármadiki diáktüntetés nem indult forradalomnak.

A többnyire hallgatagon figyelő Toncz bácsi szokottan homályos hangjához képest is szürkén szólt szintén Gádorhoz:

– Ma megkezdték az angolok a Szezei-csatorna bombázását. A rádióból hallottam. – Fél fordulattal a nagymesterre nézett. – Ők is szerződést szegve, miként az iménti üveges – tette hozzá felém is bökve magas homlokával.

Időkerék

Hosszú csönd követte, majd Gádor a cipője orrát nézte és azt mondta, hogy szerinte a szuezi válság nem angol ügy, hanem ez Egyiptom elleni közös izraeli, brit, és francia háború, beláthatatlan következményekkel.

A nagymester bólogatott:

– Still waters run deep – mondta, és felém emelve arcát, hozzátette: – Azt jelenti, hogy lassú víz, partot mos. És mindig ugyanazt jelenti.

Senkinek nem volt a témához illeszkedő, további közölnivalója.

A koros karikaturista kihasználta a nagy csendet, és szóba hozta, hogy Beethoven elbukott forradalmárának a zenéje, az Egmont nyitány helyett őszerinte is más szignálnak kellene lenni a hírközlő magyar rádióban. Ő például szívesebben hallaná Grieg-től Solveig dalát.

A nagymester úgy emelte magasba hirtelen a kezét, mintha jelet adna a mögötte lévőeknek, hogy merre kövessék. Vagy, mintha startpisztolyt készülne elsütni. Mutatóujját is kinyújtotta, miáltal méginkább pisztolyt formázott magasba emelt jobb keze. Néhány lendületes, nagy lépéssel egy szekrényhez ment, aminek a tetején föltehetően zenedoboz volt, mert amint megnyomott rajta egy gombot, vagy affélét, felhangzott Solveig dala.

Döbbenetes volt az átlépés a szoba hangulatából ebbe a zenei világba.

– Erre gondoltál? – kérdezte a nagymester a karikaturistát és látta rajta, hogy nem kell választ várnia, mert mindenkinek arcára volt írva a váratlanság hatása nyomán kiváltott érzés, meg gondolat.

Hagyta, hogy áradjon a muzsika, fürödhessen benne minden jelenlévő a füle búbjáig.

Ő, maga is áhítatról áruklodó arccal és hódoló tartással fordult a láthatatlan zene hangjaihoz.

Olyan halkra igazította a nagymester a zeneszót, hogy azt is, meg az ő higgadt szavait is hallhassuk. Mindenkitől elfordította tekintetét, leginkább a parkettát nézte, nehogy bárki is személyéhez irányítottan érezze a tulajdonképpen tájékoztató jellegű kiselőadást, amit a norvég Henrik Ibsen ötfelvonásos költeményéről, a Peer Gynt címűről tartott. És persze említette, hogy Edvard Grieg írt zenét a műhöz.

Kifejezetten Toncz bácsihoz fordulva folytatta:

– Solveig szerelmes leány és a dala egyik részlete így szól:

*Légy áldva, a távolban rólad álmodom
csak rólad álmodom.
És áldva légy, ha olykor értem imádkozol,
értem imádkozol,
az ajkam érted ég, téged vár sok éjszakán,
sok éjszakán,
S ha fenn az égből vársz, ott újra látlak majd
ott újra látlak majd.*

A versmondás után körbehordta összehúzott szeméit az alkalmi előadó és mindenkihez szólóan kérdezte, hogy miképpen hangzana ez a vers ágyúdőrejjel és puskaropogással a háttérből?

Nekem Obersovszky és a többi, egykori debreceni kollega jutott eszembe, akik a délelőtt olvasott újságcikkből tudhatóan most Pesten vívják újfajta harcukat egy újabb jövőért. Mi van velük, és mi lesz velük?

Ismét a magasban lévő szerkezethez emelte a kezét a nagymester és közben azt mondta:

– Nagy procentre dolgoznak, akik bármelyik oldalon részt vesznek a szuezi háborúban.

Elfordította a zenegép gombját, és váratlanul magyar hang szólt a készülékből.

„Itt Budapest. Adásunkat bizonytalan időre megszakítjuk”.

Elzárta a nagymester a készüléket és közben zavartnak tetsző kis mosollyal közölte, hogy máskülönben véletlenül se gondoljuk őt a Solveig dal ellen ágálónak. Azért tudta most is prezentálni, mert bele van építve az ő szobarendelésébe. Tudják a szállodában, hogy ő ezzel a zenével együtt kéri a vendéglátást.

Búcsúzkodni kezdett az öreg karikaturista. Mindenkiel kezelte és visszavonult szobájába, mondván, hogy ő a legöregebb és oka-joga van a pihenéshez.

Igyekeztem volna visszajutni elhagyott emlékeimhez, amikor mellém lépett Jóska, belém karolt és azt közölte főnökével, hogy szobájába megyünk – egyet s mást megbeszélni.

Nem is emlékszem, hogy ezek után még mi történt a voltaképpen igen kellemes házigazdánál, aki kettőben maradt Gádorral, és bizonyára jól megbeszélésték az őket foglalkoztató témákat.

139.

Jóska szobája első pillantásra jóval szerényebb volt, mint amelyben Szabó László terebélyeskedett, de azért a tréner szobájáról is elismerően szoltam. Azt felelte:

– A te szobád nem lesz ilyen jó. Úgy tájékoztattak, hogy nagy a zsúfoltság, ezért csak a felső emeleten, pontosabban a padlástérben adhatnak neked egy fürdőszoba nélküli helyiséget. A folyosó végén azonban ott is van tusolási lehetőség.

Arra gondoltam, hogy ennek a Moszkva nevű palotaszállónak a pincéjében is mennyországi a létezés ahhoz a kabinhoz képest, amelyik jelenleg egy hajócska fenekében rejlik, és a Dunán ringatózik velem, ha odamenet belefészkelődök.

Kérdésemre, hogy miképpen lehetett elintézni a zsúfoltság ellenére mégis, hogy én is beférjek a szálloda egyik zugába, azt felelte, Szabó László előtt nincs akadály.

Összehúzta nagyon okosan vibráló szemhéjait és megkérdezte, milyen ismereteim vannak az ő főnökéről?

Megvallottam, hogy általános műveltségemből ez a rész teljesen hiányzik, mire lelkesült készséggel sorolta, hogy 1935-ben, tizennyolc éves korában kezdődött a nagymester nemzetközi karrierje, amikor bevalógták a magyar csapatba a lengyelországi 8. sakkolimpiára. Az 1936-os, nem hivatalos sakkolimpián Münchenben a

magyar válogatott csapat tagjaként aranyérmet nyert. Ő volt a teljes mezőny legjobbjá az 5. táblán elért 86.8%-os teljesítményével.

Megtudhattam még, hogy sikeresen versenyzett Stockholmban is. Akkor történt baj, amikor 1942-ben, londoni tartózkodása idején hitt a magyar ígéretnek. Úgy hangzott az ígéret, hogy semmi bántódása nem lesz zsidó származása miatt, ha hazajön, éppen akként tisztelik majd, mint a szintén olimpikon, sőt kétszeresen olimpikon kardvívó Petschauer Attilát. Elhitte, és ehhez képest mindkettejüket behívták munkaszolgálatra, ott orosz hadifogságba esett, és csak három év kihagyás után, a háború befejezése után folytathatta sakkozói diadalútját, amelyiknek egyik csúcán, 1950-ben nemzetközi nagymester lett.

Különféle méretű sakktáblákat szedegetett elő Jóska, végül egyiket kis asztalkára helyezte, és invitált, hogy tegyem meg a kezdő lépést.

Megtoltam a király előtti parasztot, Jóska is rögtön lépett, azután még kétszer léptem és nem volt módom továbbiakra, mert mattot kaptam.

Hitetlenkedve csóváltam a fejemet. Gyorsan helyükre igazítottam a figurákat és udvariasan kínáltam partneremnek a kezdési lehetőséget, aminek megtörténte utáni harmadik lépésnél újra kellett raknunk a táblát, mert Jóska megint bemattolt engem.

Lazításként, csevegő hangnemben kérdeztem partneremet, hogy miképpen került a nagymester társaságába? A plafonra nézett, és azt mondta, Balaton-melléki szavalóversenyen kétszázhuszonkét Ady-verset mondott el fejből három nap alatt, és ez a teljesítmény felkeltette Szabó nagymester érdeklődését.

A továbbiakban még ötször állítottam újra helyükre a figurákat, anélkül, hogy eljutottam volna a negyedik lépés lehetőségéig.

Közben kétszer azt kiáltotta Jóska:

– Pièce touchée!

Utána megmagyarázta, hogy ez azt jelenti: fogott figura lép.

Egy idő után kérte, hogy adjak valami személyazonosító dokumentumot, mert a nagymester utasítása, hogy bejegyeztessen engem a holnaputáni szimultán meccs szervezőinél, harminc ellenfél mellé, mint a harmincegyediket.

A rendőrségi papírom után kotorászva kezembe akadt a Majestic bárba ma estére szóló belépő, amit bolond Zoli barátomtól kaptam délután.

S jó, hogy ráleltem, különben el is feledkeztem volna róla, pedig eredeti tervem szerint el akartam menni. Zsenírozott, hogy Zoli is nyilvánvalóan ott lesz, de akkor is érdemes élnem az ingyen belépés lehetőségével.

Ezt mind elmondtam Jóskának, ő pedig felajánlotta, hogy fürödjek meg nála, mert az állomáson esetleg nincsen rá módom. Ajánlatát a későbbi napokra is tartotta, amikor már én is Moszkva szállóban leszek, de olyan szobában, amelyikhez nincsen fürdőszoba.

Már indultam is fürödni, mert éjfél felé járt az idő.

(folytatása következik)